

ІНСТИТУТ
ПРАВ
ЛЮДИНИ

HUMAN RIGHTS
INSTITUTE

ІСТІ

Justice
Truth
Dignity

ГЛОБАЛЬНЕ ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: Південна Африка: баланс між пошуком правди та притягненням до відповідальності

Загальна інформація

Процес перехідного правосуддя в Південній Африці був спрямований на подолання наслідків апартеїду та жорстоких утисків, а також їхніх передумов. Після підписання Національної мирної угоди¹ між авторитарним режимом апартеїду та опозицією на чолі з Африканським національним конгресом у 1991 році, у 1993 році було ухвалено тимчасову Конституцію.² Нова Конституція, серед іншого, передбачала реформу уряду, гарантувала основоположні права та проведення вільних виборів. У 1994 році Нельсон Мандела був інавгурований як перший демократично обраний президент Південної Африки.³

Комісію з питань правди та примирення (Truth and Reconciliation Commission — TRC, Комісія) було створено в 1995 році. Її завданням було встановлення правди про грубі порушення прав людини, що були вчинені між 1960 і 1994 роками, сприяння амністіям, з'ясування долі зниклих безвісти та відновлення гідності жертв.⁴ У структурі Комісії було створено: Комітет з питань порушень прав людини, Комітет з питань амністії та Комітет з питань репарацій і реабілітації.⁵

Комісія мала право надавати амністію особам, які: а) добровільно визнали скоєні порушення та надали повну інформацію про них; б) довели, що їхні злочини мали політичне, а не особисте підґрунтя.

Одним із поширених міфів щодо перехідного правосуддя в Південній Африці є начебто велика кількість амністій, наданих Комісією. Насправді, з 7112 поданих заяв про амністію Комісія задовольнила лише 849, відмовивши в 5392 випадках.⁶

Звіт Комісії, опублікований у 1998 році⁷, був заснований на свідченнях 22 000 жертв. Як публічні слухання оповідей постраждалих, так і слухання щодо амністії широко

¹ National Peace Accord. (1991). *National Peace Accord*. African Transitional Justice Hub. <https://atjhub.csvr.org.za/wp-content/uploads/2023/11/National-Peace-Accord.pdf>

² South Africa. (1993). *Interim Constitution of the Republic of South Africa, 1993*. United Nations Peacemaker.

https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/07/zainterimconstitution1993_2.pdf

³ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

⁴ Centre for the Study of Violence and Reconciliation. (n.d.). *Truth commissions: South Africa*. African Transitional Justice Hub. https://atjhub.csvr.org.za/truth-commissions/?tx_post_tag=south-africa

⁵ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

⁶ Rubin, M., et al. (2018). *South African case* [PDF]. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://www.csvr.org.za/wp-content/uploads/2016/06/South-African-Case-Maxine-Rubin-et-al.pdf>

⁷ Останній том звіту було опубліковано у 2002 році.

висвітлювалися у засобах масової інформації.⁸ Фінальний звіт Комісії висвітлював порушення прав людини з боку як колишнього уряду, так і опозиції.

Процес перехідного правосуддя в Південній Африці та діяльність TRC залишили по собі багато позитивних уроків, зокрема щодо переходу країни від авторитарного режиму до демократії. Водночас, цей процес також отримав низку важливих застережень і критичних оцінок.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Комісія підготувала всебічний звіт про події, що відбувалися в Південній Африці за часів апартеїду, і зробила важливі висновки щодо всіх ключових організацій і дійових осіб.

Одним із ключових елементів процесу перехідного правосуддя в Південній Африці було надання амністії тим, хто добровільно зізнався у скоєному. Цей захід сам по собі був суперечливим, оскільки, по суті, передбачав «амністію в обмін за правду» для осіб, які вчинили грубі порушення прав людини.

Невирішені питання, пов'язані з діяльністю Комісії, досі залишаються нагальною проблемою в Південній Африці. Дуже мало осіб, яким було відмовлено в амністії, було притягнуто до відповідальності. Комісія передала приблизно 300 справ до органів прокуратури, однак донедавна майже всі вони були заблоковані. Останніми роками стало відомо, що постапартеїдні уряди свідомо блокували розгляд цих справ.

У 2005 році до Політики кримінального переслідування Національного органу прокуратури було внесено поправки, які передбачали додаткові можливості амністії. Це сприяло безкарності осіб, які не подали заяви про амністію до Комісії з питань правди та примирення. У 2008 році Високий суд Преторії визнав ці поправки неконституційними. Згодом президент Мбекі запровадив спеціальний механізм політичного помилування, який надавав ще одну можливість злочинцям уникнути відповідальності. У 2010 році Конституційний суд постановив, що цей процес є неконституційним, і підтвердив, що постраждалі від злочинів мають право брати участь у процесах, пов'язаних із наданням політичного помилування.⁹

Сім'ї постраждалих наполягали на справедливості та встановленні істини і з 2015 року почали звертатися до судів, щоби змусити владу вжити заходів. Це спонукало прокуратуру висувати обвинувачення та проводити розслідування загибелі активістів епохи апартеїду під час тримання їх під вартою органами безпеки¹⁰. Однак на час розслідувань більшість обвинувачених і свідків уже померли, що призвело до закриття багатьох справ.¹¹ Родини та громадські організації закликали створити комісію з розслідування політичного втручання у справи, які Комісія передала до правоохоронних органів. Коли ці заклики було проігноровано, постраждалі подали до суду на уряд, вимагаючи конституційної компенсації, а також судового наказу, що

⁸ Truth and Reconciliation Commission of South Africa. (1998). *Truth and Reconciliation Commission of South Africa report: Volume 1*. <https://atjhub.csvr.org.za/wp-content/uploads/2021/08/SA-TRC-Final-Report-Vol-1.pdf>; Rubin, M., et al. (2018). South African case [PDF]. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://www.csvr.org.za/wp-content/uploads/2016/06/South-African-Case-Maxine-Rubin-et-al.pdf>; Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

⁹ International Center for Transitional Justice. (n.d.). *South Africa*. <https://www.ictj.org/location/sudáfrica>

¹⁰ The Unfinished Business of the Truth and Reconciliation Commission (n.d.). Foundation for Human Rights. <https://unfinishedtrc.co.za/>

¹¹ Bakhsh, S. (2023). *South Africa's long wait for justice over apartheid crimes*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-africa-64941144>

зобов'яже президента створити слідчу комісію.¹² Нещодавно президент погодився створити таку комісію, але й досі виступає проти виплату конституційної компенсації.¹³

З позитивних новин — у квітні 2025 року Високий суд постановив, що прокурори можуть ініціювати на національному рівні розслідування злочинів проти людяності, включаючи апартеїд як окремий злочин проти людяності.¹⁴ Це буде перший випадок, коли міжнародні злочини переслідуватимуться в Південній Африці, і перший в історії випадок судового переслідування злочину апартеїду у світі.¹⁵

ПЕРШОПРИЧИНИ (Root Causes)

Комісію з правди та примирення критикують за надто вузький мандат, який не передбачав аналізу глибинних причин конфлікту чи розв'язання ключових питань, таких як земельна реформа чи перерозподіл економічних ресурсів. Як наслідок, соціально-економічна спадщина колоніалізму та режиму апартеїду залишилася невирішеною, що й надалі спричиняє напруження в сучасній Південній Африці. Земельна реформа, зокрема перерозподіл сільськогосподарських угідь, відбувалася надто повільно й виявилася недостатньою.¹⁶ Ситуацію ще більше ускладнює системна корупція в ПАР після апартеїду, зокрема у сфері земельного адміністрування та державного управління, що лише посилює вже наявну нерівність.¹⁷

Попри закріплену в Конституції ПАР 1996 року рівність прав, більшість земель у країні досі перебуває у власності білого населення, що становить меншість. На практиці це призводить до того, що мільйони людей живуть у переповнених неформальних поселеннях навколо великих міст, тоді як будинки білих південноафриканців зведені на просторах земельних ділянок. Це пояснює, чому справедливість щодо земельних питань розглядається як «ключ до примирення».¹⁸

Перехідне правосуддя в ПАР і діяльність Комісії також критикують за відсутність інституційних реформ та гарантій неповторення злочинів. Наприклад, у підсумковому

¹² Foundation for Human Rights (2025). Survivors and families of anti-apartheid activists sue the government for constitutional damages: <https://unfinishedtrc.co.za/press-release-survivors-and-families-of-anti-apartheid-activists-sue-the-government-for-constitutional-damages/>

¹³ Foundation for Human Rights. (2025). Press release: Progress update—Constitutional damages & commission of inquiry case. Unfinished TRC. <https://unfinishedtrc.co.za/press-release-progress-update-constitutional-damages-commission-of-inquiry-case/>. Обвинувачені оскаржують це рішення до апеляційного суду.

¹⁴ Foundation for Human Rights. (2025). Press release: COSAS 4 trial—Court dismisses objections to crimes against humanity charges. Unfinished TRC. <https://unfinishedtrc.co.za/press-release-cosas-4-trial-court-dismisses-objections-to-crimes-against-humanity-charges/>

¹⁵ Kisla, A. (2025). Cosas 4: Naming the elephant in the room – the crime of apartheid. Mail & Guardian. <https://mg.co.za/thought-leader/2025-04-16-cosas-4-naming-the-elephant-in-the-room-the-crime-of-apartheid/>

¹⁶ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

¹⁷ Mathiba, G. (2021). Corruption in land administration and governance: a hurdle to transitional justice in post-apartheid South Africa? https://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1682-58532021000300007

¹⁸ Baloyi, M. A. (2022). Land Redistribution: A Thorny Issue towards Reconciliation in a Post Apartheid South Africa: A Practical Theological Perspective. In E. Ugwuanyi (Ed.), *Transitional justice* (Chapter 5). IntechOpen. <https://www.intechopen.com/chapters/81631>

звіті Комісії чітко зазначено, що Комісія свідомо вирішила не рекомендувати люстрацію.¹⁹

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

Сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, було поширеним явищем під час апартеїду та тісно перепліталось з расовою несправедливістю. Гендерно зумовлене насильство щодо небілого населення Південної Африки супроводжувалося соціальним, політичним, економічним насильством і маргіналізацією. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства часто використовувалися навмисно — як політичний інструмент для придушення інакомислення.²⁰

У відповідь на критику з боку громадських організацій Комісія організувала спеціальні слухання, присвячені гендерно зумовленому насильству, у різних містах Південної Африки. Водночас підсумковий звіт Комісії не містив визначення сексуального насильства, а відповідні злочини були класифіковані як форми жорстокого поводження. Рекомендації Комісії у підсумковому звіті були гендерно нейтральними й не містили ефективних рішень для подолання гендерно зумовленого насильства.²¹

Жінки також особливо постраждали від недостатньо ефективного процесу перерозподілу землі. Історично право власності на землю вважалося прерогативою чоловіків. Сучасна ситуація із землеволодінням характеризується нерівністю як за расовою, так і за гендерною ознакою. У Звіті Консультативної президентської комісії з питань земельної реформи за 2019 рік зазначено, що «жінки в сільських громадах Південної Африки відповідають за більшість виробництва сільськогосподарської продукції та домашню працю». Попри це, відсоток жінок серед власників землі залишається непропорційно малим.²²

Жінки, які не мають землі, часто стають жертвами експлуатації та сексуальної торгівлі в Південній Африці.²³

РЕПАРАЦІЇ

Комісія рекомендувала, щоби жертви злочинів отримували репарації у різних сумах, які б мали виплачуватися двічі на рік протягом шести років. Також Комісія запропонувала запровадити «податок на багатство» для підприємств, які отримували прибутки за часів апартеїду; однак ця пропозиція так і не була реалізована²⁴. Уряд відмовився від виконання цих рекомендацій і обрав натомість одноразову пропорційну виплату постраждалим, яких було включено до відповідного переліку Комісією.²⁵

¹⁹ Truth and Reconciliation Commission of South Africa. (1998). *Truth and Reconciliation Commission of South Africa report: Volume 1*. <https://atjhub.csvr.org.za/wp-content/uploads/2021/08/SA-TRC-Final-Report-Vol-1.pdf>

²⁰ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

²¹ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

²² Mathiba, G. (2021). Corruption in land administration and governance: a hurdle to transitional justice in post-apartheid South Africa? https://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1682-58532021000300007

²³ Baloyi, M. A. (2022). Land Redistribution: A Thorny Issue towards Reconciliation in a Post Apartheid South Africa: A Practical Theological Perspective. In E. Ugwuanyi (Ed.), *Transitional justice* (Chapter 5). IntechOpen. <https://www.intechopen.com/chapters/81631>

²⁴ International Center for Transitional Justice. (n.d.). *South Africa*. <https://www.ictj.org/location/sudáfrica>

²⁵ South African Coalition for Transitional Justice. (2022). *Civil society stands in solidarity with the protesters demanding reparations for apartheid-era gross human rights violations*. <https://sactj.org.za/civil-society->

Одноразова виплата в розмірі близько 5000 доларів США була здійснена зі спеціального фонду, сформованого за рахунок державних і донорських внесків. Список визнаних постраждалих було оголошено «закритим», що означало неможливість включення до нього нових осіб — навіть якщо вони відповідали критеріям. Боротьба за розширення цього списку триває й досі.²⁶

Станом на березень 2022 року в південноафриканському фонді репарацій було доступно близько 102 182 000 доларів США, однак постраждалі та вцілілі досі не отримали належних репарацій.²⁷

Символічні репарації, рекомендовані Комісією, включали проведення ексгумацій, відкриття меморіалів і перейменування вулиць. Виконання цих, символічних, репарацій було більш успішним, аніж виплати фінансової компенсації.

ВИСНОВКИ

Комісія з правди та примирення Південної Африки була новаторською у багатьох аспектах — зокрема, стала першою комісією з проведенням відкритих слухань і широким висвітленням у ЗМІ. Проте Комісія, зрештою, не змогла виправдати кілька ключових очікувань, особливо стосовно досягнення справжнього примирення. Попри те, що Комісія створила платформу для викриття правди та сприяла документуванню грубих порушень прав людини, скоєних за часів апартеїду, вона зазнала критики через обмежений мандат і структурні недоліки.

Одним із головних недоліків був її вузький часовий мандат. Комісія мала повноваження розслідувати лише порушення, вчинені між 1960 і 1994 роками, ігноруючи ширший історичний контекст колоніалізму, який заклав основу для апартеїду. Таке обмеження завадило повному аналізу системних причин нерівності та расового насильства в Південній Африці й звузило межі відповідних заходів.

Рекомендації Комісії у більшості випадків були проігноровані урядом, що послабило довгостроковий вплив її діяльності.

Незважаючи на певні обмеження, Комісія змогла сформувати колективну історичну пам'ять і сприяти суспільному діалогу щодо вчинених злочинів. Водночас її спадщина залишається дискусійною. Багато постраждалих вважають, що справедливість була досягнута неповною мірою — особливо з огляду на обмежену кількість кримінальних переслідувань і скромні репарації. Південноафриканський випадок підкреслює важливість поєднання права на правду з дієвими подальшими кроками, включно з кримінальною відповідальністю, структурними реформами та постійною підтримкою постраждалих.

Підсумовуючи, Комісія з правди та примирення Південної Африки є і джерелом натхнення, і застереженням для майбутніх зусиль у сфері перехідного правосуддя. Комісія відкрила нові можливості для громадської участі у перехідному правосудді та символічного визнання вчинених злочинів. Проте недоліки роботи Комісії вказують на важливість комплексного мандату, надійної інституційної підтримки та політичної волі, необхідних для перетворення правди на справедливість і сталу трансформацію суспільства.

Питання для обговорення:

[stands-in-solidarity-with-the-protesters-demanding-reparations-for-apartheid-era-gross-human-rights-violations/](#)

²⁶ International Center for Transitional Justice. (n.d.). *South Africa*. <https://www.ictj.org/location/sudafrica>

²⁷ Makhathini, S. (2023). *South Africa: Truth and Reconciliation Commission (1996–2002)*. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://atjhub.csvr.org.za/south-africa-truth-and-reconciliation-commission-1996-2002/>

- Як ефективно поєднати встановлення істини та забезпечення відповідальності у процесах перехідного правосуддя?
- Чи є амністії в обмін на правду прийнятним і виправданим компромісом?
- Чи можливо досягти правди та справедливості без сильних і незалежних інституцій?
- Як соціально-економічна нерівність сприяє суспільним розколам? Чи стали ці проблеми чинником регіональних конфліктів? У контексті України, чи могли такі соціально-економічні питання впливати на причини та динаміку колабораціонізму?
- Як можна реалістично управляти очікуваннями щодо перехідного правосуддя?
- Яку роль відіграють наративи, публічне визнання та меморіалізація, зокрема у культурній сфері, для процесів зцілення та примирення?

Порядок денний

Модератори:

- Інна Ліньова, директорка Інституту прав людини, Асоціація правників України
- Катерина Бусол, юридична радниця, Міжнародний центр перехідного правосуддя

Доповідачі:

- Говард Варньє, провідний експерт Міжнародного центру перехідного правосуддя
- Річард Дж. Голдстоун, суддя Конституційного суду Південної Африки (1994–2003), колишній головний прокурор Міжнародних кримінальних трибуналів ООН щодо колишньої Югославії та Руанди
- Максим Єлігулашвілі, експерт Коаліції "5 ранку"
- Ясмін Суука, колишня виконавча директорка Фонду прав людини Південної Африки, колишня членкиня Комісії з питань правди та примирення